

DOI: 10.31548/hspedagog13(3).2022.169-175

УДК 172.4

СВІТОВИЙ ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ЗЛАМ-2022: УРОКИ, НАСЛІДКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

КУЛЬТЕНКО В. П., кандидат філософських наук, доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: kultenko@ukr.net

Анотація. В сучасному світі відбуваються зміни, що носять парадигмальний характер, викликані повномасштабним вторгненням та воєнними діями РФ проти України. Тривала та кровопролитна війна стала несподіваною для світу як з точки зору характеру, змісту, так і щодо можливих наслідків. Героїчний спротив українського народу, незламність у відстоюванні власної свободи й права на самовизначення змусили світ переглянути ставлення до України. Адже під час цієї війни на очах світу відбувається формування оновленої політичної суб'єктної української нації, що зброєю виборює своє право на існування. Така активність українців вимагає й від світу відповідної реакції, адже після 24 лютого світ змінився й піддається випробуванням на міцність: від загрози ядерної війни до світових продовольчих або міграційних криз. Ще одним сутнісним випробуванням для світу стала криза екзистенціально-морального вибору. Метою роботи є дослідження складних соціально-історичних обставин, в яких відбувається становлення української політичної ідентичності на новій світоглядній платформі, коли раціональний порядок речей максимально витісняється й заміщується ірраціонально-вольовими чинниками організації життя.

Ключові слова. російсько-українська війна, українська національна ідентичність, політична суб'єктність.

Актуальність (Introduction).

Тема російсько-української війни сьогодні є однією з найважливіших у світі. Її причини, перебіг і наслідки широко обговорюються на різних рівнях. Актуальність теми визначається не лише трагічністю й кривавістю її перебігу на нашій рідній землі, але й тим, що на очах світу твориться новітня історія, в якій Україні відведена ключова роль. В зв'язку з цим окреслився ряд питань, що носять парадигмальний характер. Зокрема виявилось, що майже увесь західний світ до цього часу не сприймав Україну у якості самостійного політичного суб'єкта. Для більшості звичайних людей не існувало різниці між росіянами та українцями. Можна говорити про ототожнення ширшого порядку – росіян, українців, білорусів – як узагальненого нащадка СРСР. Так, німці у почутті каяття за гітлерівські злочини, спрямовували його в першу чергу саме на росіян як правонаступників Радянського Союзу. Вони з

подивом відкрили нетотожність та більше – антагоністичність стосунків між цими народами. Питання: хто такі українці? – вийшло за локальні межі теоретичного осмислення національних дослідників на більш загальний рівень. Світ сьогодні запитує про це. І це питання не простої цікавості, а майбутнього світу – як на рівні фізичного існування, так і на рівні екзистенціально-етичного вибору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Відомі філософи сучасності також не залишаються осторонь від теми, не зважаючи на відому гегелівську тезу щодо сови Мінерви, яка вилітає у сутінках, коли всі події відбулися й нічого змінити вже не можливо. Зокрема, привертає увагу позиція Френсіса Фукуями, автора концепції «кінця історії». Її (позицію) філософ оприлюднив ще в перші дні війни, й вона втілилась у переконаності в перемозі України на тій підставі, що українці

не мають прихильності до росіян, а Росія та Україна не дійдуть компромісу інакше, ніж на полі бою. [6] Він зазначив: «Поразка Росії зробить можливим “нове народження свободи” і позбавить нас від занепаду глобальної демократії. Завдяки групі хоробрих українців дух 1989 року житиме». Таким чином, саме з визвольною боротьбою українського народу, покликаною покінути з тиранією путінського режиму, він пов’язав свої сподівання на майбутнє, в якому буде неможливим повторення насильства знову, а міжнародні гарантії безпеки зрештою почнуть діяти. Історія вкотре наочно довела те, що демократія потребує щоденного захисту й боротьби за неї, вона не є гарантованою, а отже про кінець історії (у тому сенсі, який надавав йому Ф. Фукуяма) поки що не йдеться, навіть попри путінські погрози застосування ядерної зброї.

Висловився щодо російсько-української війни й інший видатний філософ сучасності – Юрген Габермас. З його точки зору війна спричинила ідейні суперечки та політичні протиріччя («обурення») у громадській думці Німеччини та ЄС, які зводяться до дилеми: поразка Росії або ядерна війна. Таким чином варіанту перемоги України у цій війні німецький політикум не розглядає через занадто високий «пори́г ризику» для світу, якщо той допомагатиме Україні із озброєнням. Через свою політичну позицію Німеччина переживає «шок кризи ідентичності», який виявляється в обережній політичній позиції влади («пацифістські ілюзії») та гострій критиці останньої з боку німецької молоді, яка наполягає на тому, щоб зло кваліфікувалось відповідним чином й було знешкоджене. «Габермас бачить витoki кризи ідентичності та чинники гострих політичних дебатів щодо війни та поставок озброєння Україні у суміші героїчного національного і постгероїчного постнаціонального в менталітеті європейців». [1] Таким чином філософ протиставляє героїзм українців постгероїзму європейців, який зводиться до необхідності вирішувати

конфлікти виключно шляхом дипломатії та санкцій. При цьому заклики України про допомогу зброєю він називає «моральним шантажем», «здирством» – спробою спекулювати на моральних почуттях моральних європейців. Німецький філософ розглядає політику страху як раціональний аргумент відповідальної політики: не можна не допомагати Україні, але й занадто допомагати страшно, щоб не спровокувати ядерну війну. Зрештою він приходить до цинічного в своїй раціональності висновку, т.зв. «розумного компромісу»: допомагати Україні тою мірою, яка влаштовуватиме путіна: «Україна не повинна програти війну, у який не можна перемогти».

Раціонально-поміркована позиція німецького філософа очікувано зустріла гостре неприйняття українців, в тому числі і вітчизняних філософів – А. Єрмоленка, Є. Бистрицького та ін.. Останній охарактеризував її як межу пояснювальної сили комунікативної філософії, вказуючи на те, що українці, які борються за життя, здійснюючи свій екзистенціальний вибір, не потребують раціональних доводів чи пояснень. «Наш рішучий екзистенціальний вибір – залишатися бути Україною, бути, якщо загодно, вічно. Ми, а за нами і весь демократичний світ, повторює героїчне національне "Слава Україні! – Героям слава!" Це буде неможливо без відновлення наших національних кордонів. Перемоги постнаціональної, міжнародної, але також героїчної». [1]

Директор Інституту філософії НАН України Анатолій Єрмоленко в полеміці з Ю. Габермасом вказує на неприпустимість загравання Заходу з владою Росії й звертає увагу на факт, що зло й наруга повернулися тому, що ніколи не були по-справжньому засуджені. «На відміну від німецького нацизму та італійського фашизму, російські імперські практики нелюдяної та жорстокої політики, від Петра I до Сталіна, ніколи не були світом покарані». [4] Тому втрата Заходом ініціативи в рішеннях в росій-

сько-українській війні означатиме подальшу безкарність для російських владних злочинців, згоду за замовчуванням на анексію територій. Страх може паралізувати людину або увесь світ – якщо це страх ядерної війни, смерті. Такий страх може перетворити світ на об'єкт маніпуляцій для насильника. «Проте настають моменти, коли нескінченна інтерсуб'єктивність має свої межі. Коли треба знову ставати суб'єктом, знову знайти в собі мужність до розуму, і не тільки до комунікативного, а й до стратегічного розуму «зادля продовження справжнього (echten) людського життя на землі» («Permanenz echten menschlichen Leben auf Erden»)» (Г. Йонас). Тому нам усім потрібна спільна перемога над злом, і світ має об'єднатись задля цього». [4]

Відомий історик Тімоті Снайдер в контексті наведеного вище аргументу наголошує, що «Україна має риси держави XXI століття, які ще лише зріють на Заході». Він зазначає, що історично Україна була позбавлена суб'єктності через радянський та російський колоніальні наративи. У світі її не помічали. Однак у 2022 році під час запеклої відсічі агресії Росії, світ переконався, що Україна являється суб'єктом, а не об'єктом історії. «Українці починають відвойовувати своє право розповідати про себе самостійно» [7]

Мета (Purpose). Метою роботи є дослідження складних соціально-історичних обставин, в яких відбувається становлення української політичної ідентичності на новій світоглядній платформі. Зміна ідентичності являється наслідком вольових героїчних дій українського народу із захисту своєї свободи, територіальної цілісності та права на самовизначення. Гасло часів Революції Гідності «Рабів до раю не пускають!» в короткий історичний період – вісім років – втілилось у парадигмальній світоглядній трансформації: від народу-страждальця до політичної нації переможців.

Методи (Methods). Стан війни призвів до кардинальних змін організації життєвого світу українців. Раціоналізм повсякденного досвіду недавнього минулого раптово та активно був замінений життєвими практиками, в яких домінує ірраціональне начало. Воля великою мірою є домінуючим фактором – у традиційно волюнтаристському розумінні – волі до життя, до влади (в сенсі перемоги), та на рівні орієнтирів свідомості. Враховуючи вище зазначене, в дослідженні здійснюється аналіз дихотомії раціонально-поміркованих та ірраціональних методів експлікації сучасних українських подій.

Результати (Results). Організація мирного життя відбувається за схемою: повсякденність, праця та щоденний побут, який час-від-часу замінюється святом, коли людина отримує змогу зламати на деякий час звичний порядок, розбавити рутину, відпочити, щоб з оновленими силами повернутися знову до звичного порядку повсякденності. В умовах війни мирний порядок життя порушений, раціональні практики зациклюються на усвідомленні абсурдності ситуації, в якій через відсутність гарантій безпеки стає неможливим стратегічне планування, а майбутнє є цілком невизначеними. Нервово напруження вкрай слабко піддається раціональному регулюванню й саме воля видається найбільш потужним засобом життєзабезпечення.

Тема волі активно використовується на різних рівнях соціального існування, як в українському соціопросторі – воля до воєнної перемоги, політична воля, ідеологема свободи волі, так і в спекулятивній риториці ворога. Такий неоволунтаризм воєнної доби звернутий до релігійних або псевдорелігійних наративів та ідеологічних конструктів різного ступеню впливовості та маніпулятивності. Оскільки ірраціонально-вольовий конструкт прямо протилежний за своїм змістом логіці раціонального мислення, то й конотації на цю тему вільно

інтерпретуються в залежності від контексту.

Війна змінила риси національного портрета та самоусвідомлення українців: від народу-мученика ми здійснили стрибок до рівня нації Героїв. Кількасотлітня історія страждань та мучеництва нарешті була переломлена. Відбувається героїзація української новітньої історії і це справляє грандіозний вплив на трансформацію національної самосвідомості. Стрімкий перехід від ідеології мучеництва до нації Героїв став можливий, завдяки ірраціонально-героїчному спротиву масованій російській експансії. Ситуація суттєво посилена тим, що у кількісному вимірі протистояння далеко не на користь України – армія ворога в сотні разів переважає оборонну армію українців. Світ, спостерігаючи за протистоянням, очікував швидкої поразки України. І з подивом, захопленням, співчуттям, цікавістю, що іноді межує з острахом, слідкує за становленням нової України.

Українці довели свою стійкість та готовність відстояти свою свободу, навіть ціною власного життя, й західний світ почав надавати реальну допомогу Україні через запровадження санкцій проти країни-агресора та поставки зброї для ЗСУ в кількості, необхідній для контрнаступу та розгрому армії окупантів. До цього допомога Україні не вважалась доцільною – з раціональної, політичної, економічної точок зору. Така позиція пояснюється кількома причинами. По-перше, з раціональної точки зору не можливо було припустити напередодні 24 лютого, що у 21 столітті війна в класичному її розумінні в центрі Європи буде й вестиметься настільки варварськими, «середньовічними» методами. За висловом представника США при ОБСЄ Майкла Карпентера: «Росія має багато сучасної зброї війни: крилаті ракети, які пролітають сотні миль, влучаючи у ціль з дивовижною точністю. Вона має точні керовані боєприпаси, які можна запускати з повітря, з моря та суходолу. Але чому ця війна ведеться так,

ніби ми живемо у Середньовіччі? Чому так багато цивільних зазнають жахів війни?» [3] Війна набула характеру геноциду проти українського народу й усвідомлення цього змусило Захід отямитись від початкового заціпеніння.

По-друге, не сподіваючись, що українці зможуть успішно протистояти ворогу, що кількісно переважає, раціональний Захід не ризикував, адже в разі поразки та окупації Україна втратила б суб'єктність. Й досі з різним ступенем пріоритетності на міжнародній арені враховується фактор РФ, з одного боку як агресора, здатного насильницьким шляхом збільшувати свою силу та присутність у світі, з іншого – як економічного партнера, який забезпечує світ потрібною сировиною. Отже підтримка потерпілої сторони потребувала б пояснень/ вибачень/ виправдань у разі її поразки. Як сформулював це видатний філософ сучасності Славој Жіжек: «Було б набагато зручніше, якби Україна впала негайно, дозволяючи нам висловити обурення, оплакувати втрату, а потім повернутися до звичайного режиму». [2] Наявність же ядерної зброї в руках людей, у яких ірраціонально-вольові мотиви поведінки переважають над раціональними, змушує до надобережності при виборі поведінкових стратегій світових лідерів.

По-третє, хоча вибір на захист миру як на рівні громадянських суспільств, так і на державному рівні в країнах західної демократії, будучи емоційно забарвленим, є однозначним та очевидним, проте коли йдеться про шляхи досягнення миру, логіка розрахунків переважається доводами особистої безпеки та вигоди. Війна означає випробування не лише для українців, але й для решти світу – енергетична та продовольча кризи, дорожчання товарів, вимушене обмеження зручностей та рівня достатку для країн «першого світу». С. Жіжек описав це, як розрахунок Росії на нездатність Європи зробити щось героїчне, вийти за межі зони комфорту. Однак фінансування війни задля

забезпечення звичного рівня комфорту є боягузливою втечею від реальності, самовдоволенням споживацьким гедонізмом Заходу. [2] Таким чином, на противагу Ю. Габермасу, що застряг на дилемі: перемога Росії або ядерна війна, С. Жіжек пропонує іншу: глобальна навала авторитарних режимів і іншого типу культур у разі спільної поразки України і Заходу.

Ще одним важливим фактором невизначеної позиції Заходу є втома від війни. Вона відчувається як всередині України, так і зовні, і на психологічному, і на фізичному рівнях. Війна потребує значних людських, душевних та матеріальних ресурсів, які трагічно швидко поглинаються кривавим Молохом. Існують побоювання щодо наслідків. Адже у разі перемоги не зрозуміло, як бути з сильною Україною. Це однозначно змінить європейський порядок, проте на скільки стара Європа до цього готова? «Те, що мало бути хорошою новиною – менша країна несподівано й героїчно протистояла жорстокій агресії великої держави – стало джерелом сорому, проблемою, з якою ми не знаємо, що робити». [2] Україна заявила й демонструє свій європейський вибір та прагнення вступу до Євросоюзу. Європейські країни вказують нам на корупційні схеми всередині країни, які суперечать політиці Європи й перешкоджають вступу. Для мирної України подолання корупції однозначно має стати одним з пріоритетних завдань. Але нам перш за все потрібно виграти війну, в той час не можна не помітити широко оприлюднені корупційні зв'язки ряду західних політиків з Росією. В зв'язку з цим європейські претензії до України виглядають упереджено.

Російський пропагандистський слід прослідковується й в замовних статтях у світовій пресі, що прогножуючи майбутнє, не розглядають варіант української перемоги у війні. Інша версія брудної пропаганди – приниження української державності та культури. Угорський політичний урядовий пропагандист,

Жолт Баєр сформулював тезу, гідну геббельсівської (путінської) пропаганди, що Україна є аналогом нацистської Німеччини й спаплюжив українську культуру як «меншовартісну»: «Якщо приберемо російську культуру з української, то те, що залишиться, буде жалюгідно дрібним і дурним» [5] Маємо класичний зразок чорної пропаганди, маніпулятивної техніки, в якій істина перекручується на свою протилежність бездоказово, для того щоб забруднити противника, поступово привчаючи громадськість до замовленої позиції.

Висновки і перспективи (Discussion). Стійкість українців перед ворогом стала не сподіваною для світу в умовах постмодерністської реальності. Адже вона є простором руйнування будь-яких гранднаративів, карнавалізацією життя, іронією просякнуті всі сфери індивідуального та суспільного буття, пафос патріотизму, колективізму втратив свій потенціал поза іронічним контекстом. Домінування антропологічно-суб'єктивного принципу впродовж багатьох століть визначало мотиви будь-якої індивідуальної або колективної дії. Йдеться про те, що самоцінність життя людини демократичного світу впродовж десятиків років була абсолютизована такою мірою, що вже серйозно не розглядалась готовність людей боротись та гинути за свою батьківщину, жертвувати індивідуальним благом заради загального.

В умовах глобального світу питання територій, державних кордонів втратили ту актуальність, яку вони зберігали в культурі модерну. Єдиний діджиталізований світ відкрив для людини можливості для самореалізації без прив'язки до конкретної території, індивідуальні таланти й здібності отримали можливості для реалізації у відкритому просторі ойкумени. Поняття патріотизму, національної гідності, волелюбності в постмодерністському дискурсі стали вкрай релятивізованими, заяви про їхню актуальність переглядались в іронічному або критичному контексті.

Гранднаративи модерну здавались міцно похованими під постмодерністською ризомністю. Та й модерний образ війни видавався застарілою архаїкою на тлі нового образу гібридної війни, що передбачає мінімізацію залучення людини до бойових дій. Однак реальність виявилася інакшою, а українські захисники постали в очах світу справжніми героями-захисниками високих ідеалів Істини, Добра, Справедливості як вони артикулювались ще з часів Платона. Завдяки цьому увесь вільний світ є свідком становлення оновленої політично суб'єктної української нації.

Список використаних джерел

19. Бистрицький Є. Звичний Габермас. Українська правда: веб-сайт. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/> (дата звернення 19.06.2022)
20. Бистрицький Є. Істина апокаліпсису від Славоя Жижека: веб-сайт. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627c881744de5/> (дата звернення 19.06.2022)
21. Глущенко О. Росія воює як у Середньовіччі – представник США в ОБСЄ. Українська правда: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/3/7350222/> (дата звернення 19.06.2022)
22. Єрмоленко А. Спротив замість перемовин. Відповідь українського філософа Анатолія Єрмоленка Юргену Габермасу. Frankfurter Allgemeine Zeitung. 23.05.2022.: веб-сайт. URL: <https://filosof.com.ua/tpost/dxm3d5j991-sprotiv-zamst-peremovin> (дата звернення 19.06.2022)
23. Ключовий пропагандист Орбана прирівняв Україну до нацистської Німеччини. Українська правда: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/29/7349300/> (дата звернення 19.06.2022)

24. Поразка Росії позбавить світ від занепаду демократії та відродить «нову свободу» — American Purpose. Букви: веб-сайт. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/porazka-rosii-pozbavyt-svit-vid-zanepadu-demokratii-ta-vidrodyt-novu-svobodu-amrican-purpose/> (дата звернення 19.06.2022)

25. Чурікова Н. Армія зробила Україну суб'єктом геополітики: Тімоті Снайдер про значення опору широкомасштабній агресії Росії. Радіо Свобода: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/snayder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html> (дата звернення 19.06.2022)

References

1. Bystryts'kyi Ye. Zvychnyy Habermas. Ukrayins'ka pravda: website. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/> (appeal data 19.06.2022)
2. Bystryts'kyi Ye. Istyna apokalipsysu vid Slavoya Zhizheka: website. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627c881744de5/> (appeal data 19.06.2022)
3. Hlushchenko O. Rosiya voyuye yak u Seredn'ovichchi – predstavnyk SShA v OBSYe. Ukrayins'ka pravda: URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/3/7350222/>
4. Yermolenko A. Sprotiv zamist' peremovyn. Vidpovid' ukrayins'koho filosofa Anatoliya Yermolenka Yurgenu Habermasu. URL: <https://filosof.com.ua/tpost/dxm3d5j991-sprotiv-zamst-peremovin>
5. Klyuchovyy propahandyst Orbana pryryvnyav Ukrayinu do natsysts'koyi Nimechchyny. Ukrayins'ka pravda URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/29/7349300/>
6. Porazka Rosiyi pozbavyt' svit vid zanepadu demokratiyi ta vidrodyt'

«novu svobodu» — American Purpose.
 Bukvy: URL:
<https://bykvu.com/ua/bukvy/porazka-rosii-pozbavyt-svit-vid-zanepadu-demokratii-ta-vidrodyt-novu-svobodu-amrican-purpose/>

7. Churikova N. Armiya zrobyla
 Ukrayinu sub'yektom heopolityky: Timoti

Snayder pro znachennya oporu
 shyrokomasshtabniy ahresiyi Rosiyi.
 Radio Svoboda: URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/snayder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html>

WORLD PARADIGM BREAK-2022: LESSONS, IMPLICATIONS AND PROSPECTS Kulenko V. P.

Abstract. *In the modern world there are paradigmatic changes caused by the full-scale invasion and military actions of the Russian Federation against Ukraine. The long and bloody war came as a surprise to the world in terms of character, content, and possible consequences. The heroic resistance of the Ukrainian people, steadfastness in defending their own freedom and the right to self-determination forced the world to reconsider its attitude to Ukraine. After all, during this war, in the eyes of the world, a renewed political subject Ukrainian nation is being formed, which is fighting for its right to exist with weapons. Such activity of Ukrainians requires a corresponding reaction from the world, because after February 24 the world has changed and is being tested for strength: from the threat of nuclear war to global food or migration crises. Another essential test for the world was the crisis of existential and moral choice. The aim of the work is to study the complex socio-historical circumstances in which the formation of Ukrainian political identity on a new worldview platform, when the rational order of things is displaced and replaced by irrational-volitional factors of life.*

Keywords: *Russian-Ukrainian war, Ukrainian national identity, political subjectivity.*